

УДК 780.7+370.711

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.82.37>

А. І. Мамикіна

старший викладач кафедри музично-інструментальної підготовки
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОНАВСЬКОГО КОНТРОЛЮ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ МУЗИКАНТА

Стаття присвячена проблемі психологічних та індивідуальних аспектів, що забезпечують процес здійснення виконавського контролю під час навчання гри на фортепіано. Мета статті: теоретично обґрунтувати сутність виконавського контролю майбутнього вчителя музичного мистецтва та визначити психологічні й індивідуальні фактори, що впливають на його формування. У статті виявлено психофізіологічне підґрунтя виконавського контролю на рівні вищої нервової діяльності, процесів збудження та гальмування, функціональної системи Анохіна і рефлексивного синтезу. Встановлено зв'язок між пізнавальними якостями, індивідуальними властивостями, виконавськими здібностями у проекції на виконавський контроль. Порушуються питання ідентичності «виконавського контролю» і «слухового контролю», функціонування контролю у процесі саморегуляції. Визначено поняття «виконавський контроль», як свідоме явище, прояв розумової діяльності піаніста, що ґрунтується на когнітивних якостях (пам'ять, увага, мислення), музичних здібностях (музичний слух, сприйняття, музичне мислення, музична пам'ять), психологічних особливостях (емоції, темперамент, реакція, вольові якості). Зв'язок зазначених складових забезпечують функціональну дієвість виконавського контролю в інтерпретаційному процесі музиканта.

Окреслено специфіку виконавського контролю та результативний фактор прояву у виконавсько-педагогічній діяльності – забезпечення виконання поставлених слухових, звукових і технічних завдань, а саме: оперування слуховими та художньо-образними уявленнями; досягнення інтонаційної виразності й тактильної чутливості; усвідомлення стилізованої педалізації; уточнення технічно вивірених аппликатури, стилізованої артикуляції, логічного фразування, природної агогіки; відстеження скоординованої рухової діяльності; керування процесами оцінювання, знаходження та виправлення недоліків під час гри на фортепіано.

Перспектива подальшого дослідження вбачає розглядання функціональних особливостей виконавського контролю на різних етапах роботи над музичним твором.

Ключові слова: виконавський процес, виконавський контроль, слуховий контроль, піаніст, дистанційне навчання, виконавсько-педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Скрутний час сьогодення в країні негативно позначається на всіх сферах її життя. І навчально-освітній процес не є виключенням. В умовах дистанційного навчання здобувачі перебувають у стресі, викликаний різними обставинами: загальною ситуацією, відсутністю музичного інструмента, неякісним інтернетом, недостатнім розумінням індивідуальних занять тощо. У даному випадку важливо психологічно зберігати спокій, намагатися контролювати свої емоції та стан. Для здобувача-музиканта контроль це не тільки відстеження власних дій, але й професійно-виконавських. Під час гри на фортепіано контроль вважають обов'язковою складовою інтерпретаційного процесу. Він виступає запорукою ефективності в оволодінні знаннями, навичками та вміннями майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У навчальному процесі майбутнього вчителя музичного мистецтва, зокрема піаніста, вагоме місце займає виконавська підготовка. У наукових дослідженнях вченими охоплюється достатньо

широке коло питань щодо виконавських проблем: формування інтерпретаційних умінь (В. Крицький, О. Олексюк, Г. Падалка); активізація музично-образного мислення (О. Бурська, О. Піхтар); розвиток слухових уявлень (О. Щербініна); виконавської культури (І. Могілей); виконавської стабільності та саморегуляції (П. Пайка, Ю. Цагареллі).

Натомість проблема виконавського контролю розглядається переважно музикантами-піаністами (Г. Гофман, Г. Нейгауз, С. Савшинський, Г. Ципін) як слуховий контроль, уміння себе чути, забезпечення емоційного стану під час гри. Виконавцями звертається увага на функціонування контролю у поетапному опрацюванні нотного тексту, в оперуванні слуховими уявленнями та їх зіставленням з реальним звучанням, включення та перемикання контролю у концертному виступі.

Аналіз психофізіологічної та психолого-педагогічної літератури виявив чинники, що складають функціональну основу контролю, а також фактори, які сприяють його формуванню у особистості. Психологічний аспект даного поняття розглядається з позиції складової когнітивних процесів

(К. Міклашевський, В. Подуровський); саморегуляції (Є. Ільїн, Г. Нікіфоров); регулятивної складової емоційного стану (Т.Логан, Ф.Полан); як вольова якість (М. Боришевський, А. Линда); стабілізації виконавського процесу (Л. Бочкарьов, В. Петрушин).

Серед останніх досліджень з даної проблематики є дисертаційне дослідження С. Корлякової (психологічні питання у формуванні навичок виконавської техніки піаніста); А. Грінченко (музично-виконавський самоконтроль піаніста); та методична розробка Л. Касьяненко (робота над фактурою). Незважаючи на розглядання різних аспектів виконавського процесу у зазначених роботах, в них безпосередньо або опосередкованого розглядається проблема контролю. Невизначеним моментом, але актуальним на даному етапі освітнього процесу – вивчення факторів, що сприяють активізації контролю в умовах дистанційного навчання.

Мета статті: теоретично обґрунтувати сутність виконавського контролю майбутнього вчителя музичного мистецтва та визначити психологічні й індивідуальні фактори, що впливають на його формування.

Виклад основного матеріалу. Виконавський процес кожного музиканта має індивідуальний характер і залежить від фахової підготовки, музичних й когнітивних здібностей, психологічних якостей особистості. Психологічна сфера (вольові якості, саморегуляція) є важливим фактором у виконавській діяльності, оскільки забезпечує внутрішню стабільність та загальну активність. Під час гри на фортепіано відбувається поєднання мозкової, рухової, слухової діяльності, активізація тактильних відчуттів, чуттєвості, сприйняття. Саме складність цього процесу вимагає контролю з боку виконавця, який може бути спрямований на відтворення слухових уявлень на інструменті, відстеження інтонаційно-звукової якості мелодійних ліній, педалізацію. Отже, контроль потрібен для забезпечення виконання поставлених технічних та художніх завдань в опануванні музичним твором.

Загальна характеристика поняття «контроль» позначається як перевірка, нагляд за чимось або кимось. У нашому випадку контроль зосереджується на виконанні музичного твору, тому визначається як «виконавський контроль». В історичному аспекті питання контролю, а саме: усвідомлення своїх дій, володіння емоційним станом, планування вчинків – розглядалися в різних сферах діяльності людини. Так, в старовинних країнах Греції, Індії, Китаю проблема саморегуляції була актуальною для філософії, мистецтва, педагогіки, медицини, що й визначало її синкретичний характер. Тільки у ІХХ–ХХ столітті питання контролю, саморегуляції розглядаються як психологічна проблема та включаються у спортивну й музичну сфери.

Зазначимо, теоретичну базу внутрішнього механізму контролю складають дослідження з нейрофізіології та психофізіології. Вчені відзначають, що «психіка людини фізіологічно пов'язана з функціонуванням мозку, який проектує дії» [1, с. 8], тому питання психології пояснюються через нейрофізіологію як співвідношення різних рівнів «психічного й фізіологічного, душевного й тілесного, свідомості й мозку» [2, с. 11]. Інтеграція цих наук відбулася завдяки розробленій функціональній системі Анохіна. Як «утворення цілого організму, функціональна система є одиницею інтеграції» [3, с. 212], та вибудовується відповідно до конкретних дій для досягнення позитивного результату. Референтний синтез у зазначеній системі пояснює корегуючи функцію піаніста щодо запобігання та виправлення помилок у виконавському процесі. Також дана система, на думку вчених, пояснює різні професійні задатки особистості, наприклад, рухові навички. Їх фізіологічна багаторівнева структура у дослідженні Н. Берштейна, дозволила дослідниці С. Корляковій обґрунтувати психофізіологію виконавських рухів піаніста [4], що пояснює різні координаційні недоліки музиканта. Виконавський контроль, як свідоме явище, знаходить під впливом нервових процесів – сили збудження й гальмування. Їх функціональна дієвість і стала основою у визначенні певних видів темпераменту людини: сангвінічний, холеричний, флегматичний, меланхолійний. Отже, темперамент є психологічним фізіологічним фактором, що суттєво позначається на керуванні емоціями, та відзначається на загальному професійному виконавському контролі. Крім цього властивості нервової системи проектуються на рівень якості пізнавальних можливостей особистості. На думку Т. Ратанової, вище зазначене сприяє встановленню зв'язку між когнітивними процесами (засвоєння, реалізація) та надбанням професійних знань, умінь, навичок, досвіду [1, с. 51].

Таким чином, психофізіологічні властивості складають базову основу пізнавального потенціалу (пам'ять, сприйняття, мислення), психічних особливостей (темперамент, характер, реакції) та їх модифікацію (когнітивні й музичні здібності, емоції) у навчальній і професійній діяльності.

Відповідно нашого дослідження якість контролю залежить від рівня сформованості як когнітивних так і психологічних якостей.

У процесі аналізу психолого-педагогічної наукової літератури було виявлено, що власний контроль розглядається наступним чином: як свідомо якість людини (М. Боришевський, С. Рубінштейн); складова процесу саморегуляції (П. Гальперін, А. Линда), складова навчальної (Л. Абакумова, А. Богуш) і професійної діяльності (С. Дегтярьова, А. Зязюн), як психічне явище (П. Гальперін, О. Ніколаєнко). З позиції вчених, контроль та від-

стеження власних дій є проявом свідомої здатності особистості, це здатність діяти самостійно й бути активним по відношенню власної діяльності. Трансформування контролюючого сегменту на виконавський процес означиться в умінні зіставляти, оцінювати, коректувати та виправляти недоліки під час гри на фортепіано.

З психологічної позиції дані дії потребують вмикання вольових якостей. Вольові якості, на думку Т. Пашко, «позитивно впливають на результат контролю» [5]. Особливо це стосується емоційно-напружених ситуацій, для підтримання внутрішнього балансу й стабільного контрольованого процесу під час виконання музичного твору.

У педагогічній сфері, вчені вважають, що процес навчання залежить від інтелектуальних здібностей: пам'яті, уваги, мислення. Особливо підкреслюється роль уваги «як інструменту контролю» [6, с. 109]. Іноді прояв уваги ідентифікують з дією контролю і навпаки – контроль може підсилювати увагу. Такий взаємозв'язок є досить природним. Наприклад, вирішення інтерпретаційних виконавських завдань потребує певного часу від музиканта: деталізованого підходу до визначення семантики музичної мови, уточнення артикуляції, природної агогіки, вибудовування форми (кульмінаційних моментів), постановка та вирішення технічних і звукових завдань. Такий довгий процес потребує і концентрації уваги й багато зусиль.

Подібний зв'язок також існує між пам'яттю і контролем. Свідоме отримання та збереження інформації неможливе без поєднання цих якостей. На основі процесів пам'яті відбувається оперування слуховими уявленнями, накопичення та фільтрація знань, закріплення навичок й умінь, а у поєднанні з контролем вони мають свідомий характер. Припускаємо, що розвиненість контролю позитивно відзначиться на само процесах особистості: самостійності, самоудосконаленні, самокорекції, самоконтролі.

Зазначимо, що поняття «контроль» у питаннях виконавства використовується переважно з позиції слухового контролю, що означає зіставляти слухові уявлення зі звуковим варіантом, координувати уявлення з руховими діями відповідно слуху, чути власну гру. Слуховий контроль на думку музикантів визначається у «відповідності уявлень з даним сприйняттям» [7, с. 157]; «порівнянні суцього і належного» [8, с. 70]; «розбіжності реального звучання з задуманим» [9, с. 186]. Важливість такого контексту полягає в утриманні художнього еталону з метою подальшого його досягнення. Якість роботи при цьому буде залежати від адекватності власного оцінювання. Тільки стимулюючи та мотивуючи себе можливо досягти максимальний результат. На заняттях викладачу варто максимально стимулювати слухове сприйняття та спрямувати його на інтонаційну вираз-

ність, осмислення музичної фактури. Важливо запобігати механічній гри, шляхом налаштування слухового контролю.

На думку видатних піаністів (Г. Нейгауз, Є. Ліберман, Я. Мільштейн, Г. Коган), слуховий контроль приймає участь у вирішенні не тільки звукових завдань, але і технічних. Видатна піаністка Н. Голубовська підкреслювала своїм студентам, що «якість пальцевої гри залежить від контролю свідомості» [10, с. 293]. А Ф. Блуменфельд вважав «слухове усвідомлення» виконавського завдання впливає на досконалість технічної гри [11, с. 117]. У такому співвідношенні слуху, контролю та апарату піаніста, руки підкорюються слуховим явленням. Розумна рука створює доцільні рухи відповідно художнього контексту. Отже, «доцільний, концентрований контроль над процесом гри сприяє подоланню перешкод, які піаніст створює відсутністю розумової установи або чуттєвою байдужістю» [12, с. 230] у процесі виконавської інтерпретації музичного твору.

Висновки і пропозиції. В процесі дослідження зазначеної проблеми виявлено: виконавський контроль в інтерпретаційному процесі музиканта є свідомим явищем, проявом розумової діяльності піаніста, що ґрунтується на когнітивних якостях (пам'ять, увага, мислення), музичних здібностях (музичний слух, сприйняття, музичне мислення, музична пам'ять), психологічних особливостях (емоції, темперамент, реакція, вольові якості). Його функціонування визначається у інтерпретаційному процесі на рівні забезпечення виконання поставлених звукових і технічних завдань, а саме: оперування слуховими уявленнями; досягнення інтонаційної виразності; усвідомлення педалізації; уточнення аплікатури, артикуляції, фразування, агогіки; відстеження скоординованої рухової діяльності; керування процесами оцінювання, знаходження та виправлення недоліків під час гри на фортепіано. На сучасному етапі в умовах дистанційного навчання контроль за власною грою набуває особливої актуальності. Зростає вимогливість до здобувачів щодо максимальної активізації слухового контролю та спрямування його самокритичність під час запису відео музичних творів. Перспектива подальшого дослідження вбачає розглядання функціональних особливостей виконавського контролю на різних етапах роботи над музичним твором.

Список використаної літератури:

1. Ратанова Т. А. Психофизиологические основы индивидуальности: учебное пособие (изд. 2-е, испр. и доп.). Москва : Издательство Московского психолого-социального института, 1999. 128 с.
2. Тітов І. Г. Вступ до психофізіології. Київ : Академвидав, 2011. 296 с.

3. Анохин П. К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. Москва : Медицина, 1968. 547 с.
4. Корлякова С. Г. Психофизиологические механизмы формирования исполнительской техники музыкантов. *Известия ТРТУ*, 2006. С. 208-212. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihofiziologicheskie-mehanizmy-formirovaniya-ispolnitelskoy-tehniki-muzykantov> (дата звернення 24.05.22)
5. Пашко Т. А. Індивідуальні особливості емоційного самоконтролю старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 22 с.
6. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 368 с.
7. Шапов А. П. Некоторые вопросы фортепианной техники. Москва : Музыка, 1968. 248 с.
8. Савшинский С. Пианист и его работа. Москва : Классика-XXI, 2002. 244 с.
9. Цыпин Г. М. Психология музыкальной деятельности: Теория и практика: Учеб. пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 368 с.
10. Голубовская Н. Искусство исполнителя. Санкт-Петербург : «Композитор – Санкт-Петербург», 2007.
11. Баренбойм Л. А. Музыкальная педагогика и исполнительство. Ленинград : Музыка, 1974. 336 с.
12. Гизекин, В. (1975). Так я стал пианистом: Статьи о пианистическом искусстве. *Исполнительское искусство зарубежных стран* (Т. 7 / ред. В Л. Баренбойма. Москва : Музыка, 1975. С. 190–250.

Mamykina A. To the problem of executive control in the interpretive process of a musician

The article is devoted to the problem of psychological and individual aspects that ensure the process of exercising executive control while learning to play the piano. The purpose of the article: to theoretically substantiate the essence of executive control of the future teacher of music art and to determine the psychological and individual factors influencing its formation. The article reveals the psychophysiological basis of executive control at the level of higher nervous activity, excitation and inhibition processes, P. Anokhin's functional system and reflexive synthesis. The connection between cognitive qualities, individual properties, performance abilities in the projection on executive control is established. The issues of identity of "executive control" and "auditory control", the functioning of control in the process of self-regulation are raised. The concept of "performing control" is defined as a conscious phenomenon, a manifestation of the pianist's mental activity based on cognitive qualities (memory, attention, thinking), musical abilities (musical hearing, perception, musical thinking, musical memory), psychological features (emotions, temperament, reaction, volitional qualities). The connection of these components ensures the functional effectiveness of executive control in the interpretive process of the musician.

The specifics of executive control and the effective factor of manifestation in executive and pedagogical activity - ensuring the implementation of the auditory, sound and technical tasks, namely: operation of auditory and artistic representations; achieving intonational expressiveness and tactile sensitivity; awareness of stylistic pedaling; clarification of technically verified fingering, stylistic articulation, logical phrasing, natural agogics; tracking of coordinated motor activity; managing the process of assessing, finding and correcting deficiencies while playing the piano.

The prospect of further research sees consideration of the functional features of performance control at different stages of work on a musical work.

Key words: *performance process, performance control, auditory control, pianist, distance learning, performance-pedagogical activity.*